

21.3.90 . מראיינת רחל מצר

תמלול יעל יעקובוביץ 2020

נולדתי ביוני 1924 בפראג אשר בצ'כוסלובקיה. סיפור המשפחה שלי, יש להניח שהוא קצת יוצא דופן, כי אני בעצם נצר למשפחת רבנים משני צידי ההורים שלי.

נתחיל באבא. אבא נולד בכפר קטן באוסטריה איפה שאביו היה רב. הוא כמו שהיה נהוג בימים ההם היה ממשפחה מרובת ילדים, הם היו 9 אחים ואחיות והחיים לא היו קלים. כשאבא סיפר לי שבגיל 12 בעצם הוא עזב את הבית ומאז היה חי לבד בלי תמיכה גדולה של ההורים. הוא למד בהרבה ישיבות בכל מיני ערים באירופה. ועד שגם קיבל גם סמיכה לרב, למרות שאת התפקיד הזה הוא לא מילא. מאוחר יותר למד באוניברסיטה, קיבל דוקטורט ונהיה הספרן של הקהילה היהודית. הוא התעסק הרבה מאד בחקר ההיסטוריה של היהודים בצ'כוסלובקיה ויש לא מעט ספרים שהוא פירסם בנושאים האלו.

אמא נולדה בברלין, גם כן אביה היה רב בברלין, ממשפחה דתיה מאד, כמו שהיה אז מקובל באורתודוקסיה הדתית המרכז אירופאית.

בעצם אני ככה דוגמא טובה ליהודים באירופה. אם אני לוקח את הסבים שלי - ארבעתם נולדו במדינות שונות במרכז אירופה ואני נולדתי וחייתי בחמישית.

הבית שלנו היה בית דתי מאד וזה קבע את כל צורת חיינו, צורת חברינו וככה שהנעורים שלי היו הרבה יותר דתיים מאשר מקובל היום לחשוב גם פה בארץ. אמנם הלכתי לבתי ספר צ'כיים, דבר שהיה די נדיר ביהדות אורתודוקסית. אבל גם למדתי אצל מורה פרטי גמרא וכל מה שנחוץ. החברים שלי כולם ללא יוצא מהכלל היו מאותם החוגים הדתיים. ואני זוכר שכשהייתי בערך בן 13-14, עמדה השאלה לפני כל הקבוצה של הגיל שלי להחליט לאיזה תנועת נוער אנחנו נצטרף, האם לאגודת ישראל או לתנועת בני עקיבא שהיא תנועה ציונית דתית. רוב החברים שלי הלכו דווקא לאגודת ישראל, משום מה ואני באמת לא זוכר מה היתה הסיבה הישירה לכך, אני החלטתי להצטרף לפלג הזה שהלך לתנועה הציונית, יתכן שהחלטה הזו של הילד, הצילה בצורה זו את חיי. כי ב-39 עוד לפי שהגרמנים באו, קיבלתי סרטיפיקט, אחד משני הסרטיפיקטים שקיבלו ילדים בתנועות הציונית הדתית בפראג. ובלי זה לא בטוח שהייתי מגיע לארץ וניצל. על מנת להסביר את החיים כנער דתי מהחוגים האורתודוקסים, צריך להשוות דבר אחד החוגים האורתודוקסים של מכרז אירופה לא חיו כמו החרדים היום נניח חיים בישיבות וחוז מלימוד גמרא ותורה לא יודעים משהו אחר, אנחנו חיינו חיים די רגילים: ספורט, אני יודע שאהבתי לשחק כדורגל, שחיתי הרבה, בקיץ היינו נוסעים לחודשיים לאיזה כפר להינפש

עם המשפחה, או יותר מאוחר כשהייתי ילד יותר גדול אפילו היו מחנות קיץ של התנועה שבה השתתפנו. דברים שאנחנו מכירים תחת המושג "חרדי" לא היו קיימים אז. זה שלמדתי בבית ספר צ'כי היה דבר די יוצא מהכלל בחוגים האורתודוקסים אני יודע שאני הייתי התלמיד הראשון היהודי, שלמד בגמנסיה, ולא כתב בשבת, דבר שגרם די הרבה בעיות בבית הספר כי הם הצטרכו שיעורים מסוימים כמו ציור או משהו דומה, לא לעשות בשבת. צריך להזכיר שכמובן הלכתי לבית ספר בשבת כי שם למדו 5 ימים ויום המנוחה היה ביום ראשון, אבל לא הכריחו אותי, לא כתבתי ולא שום דבר. לא חיללתי את השבת.

כמו שהזכרתי קודם קיבלתי רשיון עליה בתור ילד עוד בתחילת 39. אפשר להגיד שזה קצת מוזר שהורים שולחים ילד שעדיין לא מלאו לו 15 לבד לאיזה ארץ רחוקה לפלשתינה. אבל צריך לדעת את הזמן, את תחושת הזמן. אבי היתה לו תחושה ברורה והוא ביטא אותה לא פעם, שצריך להציל מי שיכול, כי היהדות באירופה הולכת לשואה. כמובן שתחת "שואה" לעולם לא תיארו לעצמם מה שבאמת קרה, אלא חשבו על שואה כלכלית. כמובן שב-39 איש בחלומות השחורים ביותר לא חלם על זה מה שקרה ליהדות באירופה.

ב-39 נכנסו הגרמנים לפראג אני עוד הייתי שם, אבל כמה שבועות אחרי זה, עליתי לארץ והגעתי בתור ילד לבית הספר מקווה ישראל. שמה השתייכתי לקבוצת ילדים-הינו כ-50 ילדים בגילים 14-15 וקיבלנו באמת טיפול וחינוך לגמרי מיוחד, לא כמו שהיה מקובל בעליית נוער. לנו קראו קבוצת ילדים ולא יודע אם היו עוד הרבה קבוצות כאלה שבצורה כזו התחנכו כמונו. היו לנו מדריכים מהקבוצים הדתיים, ובהתחלה קיבלנו שיעורים כמו בבית ספר רגיל. צריך לדעת שהיו בינינו ילדים שבאו מגרמניה או מאוסטריה שלא תמיד יכלו ללמוד בבית הספר והצטרפו לתת לנו את היסודות כמו חשבון וכתביבה עברית וכל הדברים האלה. אחרי זה למדנו במסגרת הכללית של בית ספר החקלאי והקבוצה גמרה שם בשנות ה-40. בתקופה הזאת היה לי כבר המפגש הראשון עם דבר שאחרי זה העסיק אותי רוב החיים שלי, זה היו דברים של בטחון והגנה. עוד בשנת 40- אני חושב, בתור נער לקחו אותי לקורס מ"כים. דבר שאז בזמנו היה לפחות משהו כמו איזה מפקד גדול. אני זוכר את הקורס הזה כי הינו סך הכל 13 נערים ובמקווה קיבלנו חודשיים, 3 אימונים מא-ת שאז היה ידוע להגנה. היו לא מעט אנשים שאחר כך עשו קריירה מהקורס הזה. אני רק רוצה להזכיר את חיים בר לב שדרכנו נפרדו די מהר והוא הגיע לאן שהגיע. אני לא גמרתי את בית הספר עם החברים שלי. מסיבה מאד פשוטה. פשוט הפסקתי להאמין באלוהים. קשה היום לתאר את זה אבל היתה לי אז ההרגשה, שלא יכול להיות שיש אלוהים בעולם שנותן שדברים כאלו שקורים יקרו

והפסקתי להאמין, וכמובן לא התאמתי יותר למסגרת של הנוער הדתי. עזבתי את מקווה, הייתי כבר בן 18 והתגייסתי לנוטרות. נוטרות זו היתה בעצם משטרת עזר בריטית, שהם היו שומרים על משקים קיבוצים וכו'. בהתחלה שירתתי במשמר הירדן, שאז היתה מושבה מאד מפגרת, בערך כמו יסוד המעלה לא של היום אלא יסוד המעלה... שאנשים ממש רעבו ללחם והתפרנסו מחקלאות מאד פשוטה. ושם אנחנו היינו קבוצה של נוטרים ושמרנו ככה בכל הסביבה. פעם בתור עונש נשלח לשמה מוטקה רפופורט, אביה של ציפי קדר ואנחנו התיידדנו והוא אמר "לי בשביל מה תשב פה במקום כזה עלוב, תבוא אלינו תהיה נוטר גפיר קראו לזה אצלנו בקיבוץ חוליות" אמרתי לו ניסע איתך פעם נסתכל מה זה, מה איכפת לי איפה אני יושב, ונסעתי לחוליות. משום מה החלטתי שזה בסדר ועברתי בתור נוטר הנה. אני חושב שהייתי פחות או יותר התושב השכיר הראשון, שהיה אי פעם בחוליות. קלט אותי אריה אנגל אחרי זה גל, שהיה בזמנו שומר שדות ואני עבדתי איתו יחד בשמירת שדות. היום אנחנו אולי לא מבינים בשביל מה זה נחוץ לשמור על השדות, שני אנשים באופן קבוע, אבל אנחנו צריכים לדעת שבתקופה היא אנחנו היינו מוקפים כפרים ערביים והערבים היו להם עדרים די גדולים של ג'מוסים ופרות והם עוד חשקו בירק שגדל בשדות שלנו והם לא פעם עלו עם העדרים על החיטה או תירס, מה שהיה זרוע ועשו הרבה נזקים ועלינו היה לשמור שדבר זה לא יהיה. היינו רוכבים כי זו היתה התחבורה הטובה והמהירה בשדות, ככה ימים ולילות היינו מבלים על הסוס בשדות או בכפרים הערביים כי גם ניסינו ליצור קשרים עם הכפרים הערביים. למרות שאני לא ידעתי ערבית, לאט לאט למדתי קצת, אבל אריה דיבר ערבית שוטפת וניהל הרבה שיחות עם הערבים על דעות פוליטיות ועל כל מיני נושאים. בעיקר עם הנכבדים של הערבים בכפרים. אני לא פעם התלוותי אליו. אנחנו צריכים להבין שהערבים שהיו באיזור שלנו היו ערבים... די במצב כספי ממש חלש, רובם היו אריסים אצל בעלי קרקעות, כך שרחוק לא יכלו להגיע. היו גרים רובם בחושות שבנו מחצלות, שעדיין אפשר היה בקלות להשיג את החומר להם בביצות והם לא היו בעצם בדווים אבל חייהם היו כחיי בדווים בתוך החושות עם הגינונים הערביים המקובלים של קפה זה וקפה אחר והכבוד שיחק הרבה. היחסים שלנו עם הערבים באיזור היו סך הכל מאד טובים לא היו הרבה תקריות בינינו, למרות שכמובן לא פעם ולא פעמיים הצטרכנו לגרש אותם מהשדות. אבל כללית צריך להגיד שהיחסים של חוליות במיוחד עם הכפרים הערבים שהיו בסביבה ושעל אדמתם בעצם חוליות הוקמה, היו טובים. אני אחרי איזה חצי שנה שלושת רבע שנה, ביקשתי מהמשק לאפשר לי להשאר כאן. בהתחלה נשארתי עוד כנוטר אבל אחר כך ביקשתי להפך לחבר בקיבוץ. הדבר הזה ניתן לי. כמובן שביקשתי אחרי כשנה להפסיק לשמור בשדות והתחלתי לעבוד בענפי החקלאות של הקיבוץ. בתחילה עבדתי בגן הירק, שהיה לנו אז ואחרי זה עברתי ועבדתי במספוא. אנחנו

צריכים לדעת מספוא...היה לנו עדיין רפת ואנחנו סיפקנו כמובן ירק לרפת. הדבר הזה במיוחד בחורף היה מאד קשה כי כלים לא היו. הכלי העיקר שאיתו עבדנו היה חרמש ועגלה עם פרדות שבה הובלנו ירק לרפתות. כמובן כשהיה בוץ אי אפשר לעלות על השדות עם עגלה וסחבנו את הירק לעגלה על אלונקה. כמובן שהיום קשה לתאר שזו היתה צורת העבודה שזו היתה עבודת פרך. אבל כך היה מקובל וכך עשינו ולא היה משהו יוצא מהכלל כמובן שלאט לאט הדברים השתכללו והגיעו מקצרות אבל זה היה הרבה יותר סיפור לשנים יותר מאוחרת. בתחילה העבודה היתה בעיקר בידיים. בכל ברצוני רגע לעמוד על צורת הדיור שאותו עברתי. כשהגעתי לחוליות אני הייתי "פרימוס" אצל אריה ושושנה גל. "פרימוס" אני לא יודע אם רוב החברים יודעים את המושג הזה. רווק היה גר בחדר של משפחה כי פשוט לא היו מקומות אחרים. החדר זה היה חדר של 4*3 ושמה היתה משפחה ובנוסף היה גר אדם נוסף שלו קראו "פרימוס". יותר מאוחר שאני גרתי ב"נוקטה". "נוקטה" היה מחסן הנשק לשעבר בית קטן מאבן שנמצא על הדשא מול המזכירות עד היום. שם היתה תחנת הנשק הרשמית של הקיבוץ- מחסן הנשק של משטרת הגפירים. ואני שם גרתי פשוט היה צריך לשמור על זה 24 שעות אז בלילה הייתי שומר. זה היה השיכון שלי. יותר מאוחר עברתי לאיזשהו אוהל. ורק הרבה יותר מאוחר כשהתחתנתי עם וירה עברתי לחדר משפחה. כמובן שגם היה לנו פרימוס. יותר נכון אני זוכר שבהתחלה היינו שתי משפחות בחדר אחד. עם וירה, הכרתי אותה די..בתקופה קצרה אחרי שהגעתי ואנחנו התחתנו ב- 44 ואני סך הכל בן 20. ככה שאפשר להגיד שאני הרבה שנים כבר נשוי. וירה היתה בהתחלה גרה במקום מאד מענין היה לנו פה אוהל של פרופסור מר שהיה אז חוקר, אדם מאד ידוע- של קדחת מלריה היתה לו פה תחנה בתוך אוהל ושמה וירה עם מרגלית היו גרות ואני באתי לבקר שמה אצלם. בקשר לעבודה אני ממשיך, אני אחרי זה עבדתי בהרבה מאד מקומות אבל בינתיים פרצה מלחמת שחרור. כמובן שעוד לפני פרוץ המלחמה כאן מסוף 47 אנחנו היינו פחות או יותר במצור, כי ערביי חלסה, שהיא קרית שמונה של היום, שמו מצור על הכבישים, למרות שהיחסים בינינו ובין הכפרים הקרובים אלינו סך הכל נשארו טובים כל הזמן שהם היו פה לא זכור לי שהיתה איזושהי תקרית בינינו ובין הכפרים הסובבים אותנו. כידוע במאי, עוד לפני הקמת המדינה, הערבים באיזור שלנו קיבלו הוראה מההנהגות שלהם לעזוב את עמק החולה ולעבור ללבנון ולסוריה, והכוונה שלהם היתה לעזוב ולחזור עם צבאות הכיבוש הערביים שיכבשו את הגליל. הם באו להתייעץ איתנו ואנחנו יעצנו להם לשמוע למנהיגים שלהם ובאמת לעזוב הם עשו ככה. הכפרים בבת התרוקנו ולא היו יותר ערבים בכל העמק הרחב הזה. בינתיים פרצה מלחמת שחרור ואני גויסתי לגדוד 91, שהוקם פה בגליל. מפקדו היה חבר מכפר בלום. פרוייקה ז"ל ואני זוכר שלא כל כך

המשק רצה לתת לי ללכת כי היה לי תפקיד בטחוני גם במסגרת הבית, אבל פרוייקה החליט שאני חייב להיות חיל אצלו בגדוד. מה הוא עשה? היו למשק אז שתי מכוניות משא קטנות שהיוו את כל הקשר לכל האיזור שלנו. הוא פשוט שם יד על המכוניות והכניס אותם אצלו בצבא ואמר "או יוסף או המכוניות" כמובן שיוסף התגייס ושירתתי אז שנתיים במלחמת שחרור בגדוד 91. הייתי כמובן נשוי כ... התחתנתי ב-44 גילה נולדה ב-46, כך שהייתי נשוי עם ילד. ווירה נשארה לבד ואותי גייסו. עוד לפני הגיוס, אני נזכר עכשו איך בעצם אנחנו כבשנו את חלסה. כשהערבים עזבו את כל עמק החולה, לא היה ברור האם גם חלסה נעזבה. החלטנו לבדוק ויצאנו לשמה ולא מצאנו ערבי הגענו עד למשטרה, שהיתה גם כן עזובה כי קודם ישבו בה ההנהגה הערבית ישבה במשטרת קרית שמונה שהיתה קיימת כבר מזמן האנגלים. בצורה זו שוחררה חלסה שהיא כיום נהפכה לקרית שמונה הידועה.

כאן בינתיים הוחלט לפנות את הילדים אני אמנם לא הייתי כבר בבית, אבל היה לי די קשר עם הבית, שירתתי כל הזמן באיזור, אמנם זה לא כמו היום, שהייתי בא הבית בערבים הביתה או משהו דומה לזה, אלא שמעו... אני זוכר שהייתי בדיוק ברמות נפתלי, שהותקפה אז קשות על ידי ערבים מלבנון, כשהגיעה לי הודעה אלחוטית מזאב שוהם שהיה אז מפקד הנפה בראש פינה, שהודיע לי שמפנים את הילדים מחוליות זה היה בערך בזמן של הכרזת העצמאות או בסביבות ההם, גם הבת שלי היתה בחיפה ולקח הרבה זמן עד שהגעתי פעם לבקר אותה בחיפה. בקשר למצב חוליות בזמן מלחמת השחרור. לא היו התקפות ישירות אף פעם על חוליות, למרות, שחברים שלנו השתתפו בקרבות שונים פה באיזור גם כשלא היו מגויסים לצבא. אלא פשוט באו ואמרו "חוליות אתם צריכים לתת כתה עכשו למנרה" או למקום כלשהו. וככה למשל נפל פנחס ליד מנרה. פנחס זה אחיו של מנחם מנצ'ר. גם כן ככה לקחו אותו עם עוד כל מיני חברים והוא נפל שם. הערבים ניסו יום בהיר אחד לבצע פעולה שדיברו עליה הרבה זמן. ולרדת בכח ולכבוש בחזרה את הכפרים שלהם בעמק החולה. הדרך שהם עשו היתה בערך באיזור תל חנוזיר ירדו והכוונה שלהם היתה להגיע לכפר עבסיה שהיה צפונית לנו. כמובן שצבא לא היה אז כל כך באיזור והמשימה על עצירתם וגירושם הוטלה על שלושת הקיבוצים: חוליות, עמיר, כפר בלום. חברים יצאו כבשו את עבסיה ונתקלו בערבים שירדו מההרים, התפתח קרב והערבים בסופו הדבר נסוגו, למרות שהיו גם לנו אבידות. אחרי זה אני לא חושב שהיו תקריות ממשיות לחברים באיזור חוליות.

בקשר אלי, הגדוד שלנו לחם בכמה מקומות, לא רק בגליל. אבל תחילתו היתה בתל עזזאית. תל עזזאית התל שזכור להרבה חברים לשמצה, שעוד עד 67 הסורים ישבו

עליו ושלטו בתצפית ובאש באופן מוחלט על דן ושאר ישוב. היה עם פרוץ הקרבות בידי הסורים. לפני ההפוגה הראשונה או השנייה, אנחנו ניסינו לכבוש אותו בחזרה. באמת כבשנו אותו והגדוד שלנו קיבל את המשימה לשבת ולהחזיק בו. הסורים הפעילו צבא רציני כולל תותחים, מרגמות וטנקים - משוריינים יותר נכון, דברים שאנחנו לא כל כך הכרנו. אני יודע שגם לנו היו תותחים אז ובאמת בשביל להגן על תל עזזאית נשלח אחד משני התותחים של פיקוד הצפון לאיזור דפנה ומשם הוא סייע לנו להדוף את הסורים. הבעיה היתה, שהתותח הזה סך הכל היו לו 10 פגזים כך שעל הרבה עזרה שלו אי אפשר היה לבנות. זה היו תותחים של 75 מ"מ בעלי גלגלי עץ, שהגיעו לארץ ממקסיקו, ללא כוונות כמובן. אני חושב שעוד היום אפשר באיזה מוזיאון לראות איזה תותח כזה אבל זה מה שהיה. נשק - כבר היה לנו נשק אישי כי זה היה בתקופה שהצבא צויד בנשק צ'כי שנשלח אלינו עם תחילת מלחמת השחרור, כך שרובים, מקלעים ואפילו מקלעים בינוניים היו לנו אז מספיק, לצרכי הצבא. דבר שלאין ערוך שינה את המצב. אם אני זוכר את הנשק של חוליות לפני הגעת הציוד הצ'כי. היה לנו נשק. לא רק מספר הרובים הבודד הרשמי שקיבלנו מהאנגלים בתור נוטרים אלא כמובן שההגנה דאגה, או יותר נכון הקיבוץ, דאג לקנות לעצמו נשק, רובים בעיקר. היו אלו רובים צרפתיים, שנלחמו בהם החיילים הצרפתיים במלחמת העולם הראשונה וגם קצת עוד השנייה. רובים ארוכים, שאפשר לראות בתמונות, שהיום מי שהיה מקבל את זה ליד היה צוחק קצת. גם הרובים הצ'כים כמובן אלו רובים שהצ'כים יצרו לגרמנים בזמן המלחמה. היה עוד נשק נטען ביד. אבל אז זה היה נשק המקובל. הנשק המקובל היום החצי אוטומטי לא היה כמעט קיים אז. פרט לסטנים שהיו מאד נפוצים. זה משהו שהבריטים המציאו במלחמת העולם. ואנחנו ייצרנו את אז. כי זה היה יצור פשוט וקל. נוסף למלחמות של גדוד 91 בגליל, אנחנו עוד הסתובבנו הרבה מקומות בארץ. אנחנו השתתפנו במלחמה בדרום. ישבנו בדרום. ישבנו מול פלוג'ה. ניסינו הגדוד שלנו לכבוש את איזור פלוג'ה לא הצלחנו. היו לנו לא מעט אבידות אבל לא הצלחנו אז בזמן הזה לבצע את הזה. אז שהיינו שם, נוצר כיס פלוג'ה הידוע. אני יודע שכל בוקר כשהיינו מתעוררים הינו מסתכלים על משטרת נגבה, המשטרה הידועה שהיתה בידי הערבים, אם הדגל המצרי עוד מתנוסס על המשטרה. ולקח הרבה ימים עד שראינו שסוף כל סוף המשטרה נפלה בידי צבא ההגנה. אחרי שגמרו בדרום ז"א כבשו את באר שבע ונוצר כיס פלוג'ה. אנחנו עברנו לגליל המערבי והשתתפנו בשחרור הצד הצפוני של הגליל המערבי תרשיחא וכל האיזור ההוא. זהו בערך המקומות בהם השתתפתי במלחמת השחרור. אני המשכתי לשרת עד שנת 50 כשנתיים. הייתי חיל סדיר בעצם. רק אחרי כן חזרתי הביתה, והתחלתי לעבוד בהתחלה בדיג. עבדתי אז עם אהרון ד' שעצם העבודה איתו היתה כבר חוויה מיוחדת. אחרי כחצי

שנה החליטו שאני צריך להיות המא"ז של חוליות ויען כי לא הייתי קצין הלכתי לקורס קצינים. זאת אומרת שבתור איש מילואים הייתי עוד פעם חצי שנה בצבא סדיר בקורס קצינים. ורק אחרי זה שחזרתי משמה בעצם התיישבתי באופן סופי בבית. וכל התקופה הזו של מספר שנים לא מועט עבדתי בדיג. בערך בסוף שנות החמישים נבחרתי למרכז קניות שהיה אז עוד תפקיד חצי גזברי. כי אנחנו צריכים לדעת שזה לא המצב של חוליות.. מה שהיה אז.., אלא אחד התפקידים של הגזבר ומרכז הקניות היה לחפש כסף לא סחורה. אמנם די מהר אנחנו יצאנו מהמצב ביש הזה. אבל בתחילה זכור לי שאני מהשבוע הזה, שישבתי בחיפה אולי הקדשתי חצי יום במשך כל השבוע לעצם לכל הקניות. אחרי שנתיים החלפתי את מנחם כגזבר ואז קרה לי פנצ'ר ושברתי את הרגל, דבר שלקח הרבה זמן עד שיצאתי שוב ממנו ויכולתי לחזור לתפקידי כגזבר. כשאני הייתי גזבר, המצב של חוליות הלך והשתפר מבחינה כספית ולאט לאט יצאנו מהבוץ העמוק שהיינו בו. בעזרת בנקים ובעזרת זה שהמשק שלנו התחיל להתפתח. תעשייה התחילה להתפתח. אני זוכר עוד כשהייתי גזבר ונפגשתי עם גזברים אחרים מהגליל פעם אחת מישהו אמר לי "חוליות, איזה דאגות יש להם הרי 100 טון יונתן ואז צריכים להיות עוד דאגות לקיבוץ?" זה היה אז קנה המידה. בזמן הזה שהייתי גזבר חלה התפתחות גדולה מאד בחוליות. אנחנו אז הגדלנו מאד את בית החרושת קנינו ציוד חדש, המכונה הכי גדולה, שעוד היום היא קיימת נקנתה אז, זאת אומרת שהיום היא כבר מאד עתיקה-זה הבילר. ובנינו הרבה בתים במשק והמשק הלך והתרחב ועלה על הפסים. כשגמרתי להיות גזבר התחלתי לעבוד בבית החרושת, בהתחלה ביצור ואחרי זה בהנהלת חשבונות ונהייתי לאדם מיושב ביותר, אמנם אני כל הזמן הזה מילאתי את התפקיד של מא"ז, פרט לזמן הגזברות, אבל זה לא היה אז פרט לעצם זמני המלחמה דבר שבמיוחד הפריע לי בעבודה היומית. ב-67 כידוע כבר גם לדור הצעיר שלנו היום, היתה מלחמה שבה חוליות כן סבלה במקצת. הופגזנו אז, נפגעו כמה בנינים ובתים. למזלנו לא היו לנו אבידות. אני המשכתי לעבוד בבית החרושת כעשר שנים.

בינתיים עוד בשנות 50 המוקדמות נולדה יעל בייתי השניה.

אחרי שעבדתי כעשר שנים עברתי להיות משווק של ת"ג. זו היתה תקופה בעבודה לגמרי אחרת ממה שהכרתי קודם ודי אהבתי את העבודה הזו למרות שהיא היתה לי די קשה, כי עצם התפקיד דרש נסיעות בלתי פוסקות דרך כל הארץ. כשגמרתי את תפקידי בת"ג, חזרתי לבית חרושת לעבודה שלעולם לא חלמתי שאני אוכל לעשות אותה ושככלל תמצא חן בעיני. אנחנו אז קלטנו בבית חרושת את המחשב הראשון ואני קיבלתי על עצמי להכניס אותו לעבודה ולעבוד איתו. דבר שאני ממשיך בו עד היום.

באם לסכם את השנים הרבות עד היום שאני חי בחוליות - לא רק שחלה התפתחות עצומה כלכלית, אלא גם כל צורת החשיבה שלנו, צורת ההתנהגות שלנו השתנתה בדרך כלל לטובה, למרות שיש לי גם פה ושם השגות על דברים. לי אישית הפריע דבר פשוט, שלא יצא לי בחיים שלי סך הכל ללמוד משהו ממש. אני שייך לדור המלחמה הזה, שרק היוצאים מהכלל בהם, האלו שבמיוחד לחצו או שזה לחץ אותם, למדו לימודים ממשיים כל מה שאני יודע וכמו רוב בני גילי בארץ, זה מלימוד עצמי מה ששמעתי, מה שקראתי, מה שהתעניינתי. לא מלימודים פורמליים כמובן שהדבר הזה מפריע, כי בצדק היום אדם שאין לו לימודים אקדמאים או שאין לו תואר לא נחשב, הוא גם לא יודע בדרך כלל, או שיודע רק דברים מקריים ודברים מפוזרים פה ושם. אבל ככה הם החיים שלנו ועם זה צריך לחיות. אני במיוחד רואה את ההבדל בתקופה הזו שאני עברתי אותה. אם נתחיל כשהגעתי לחוליות בתור נוטר, שהיה שומר על שדות, והיום אני עובד בדבר טכני מפותח ביותר, שזה מחשב, שגם את זה לעולם לא למדתי, אלא רק מתוך קריאה או הסתכלות. זה מהפך כמו שאולי כמו כל העולם עובר אותו, אבל אצלי זה דבר די מתמיה שאני בכל זאת איכשהו מתמודד עם הדברים.

בקשר להתפתחות והשינויים במשק עברנו תקופה ארוכה, שהדברים בחלקם השתנו מקצה לקצה. ניקח את חינוך הילדים - אם אני משווה את חינוך שתי הבנות שלי עם החינוך של הנכד שלי, אז כמעט אי אפשר להשוות. עצם זה שהיום הילדים גרים אצל ההורים, דבר שאני ראיתי אותו שנים רבות כהכרחי ונכון אבל מסיבות אלו ואחרות הוא לא בוצע, שינוי לגמרי את מצב היחס בין הילדים להורים. אני לא יכול להגיד שהיחס של הבנות שלנו לא היה טוב אלינו, אבל זה משהו אחר מהבחינה הזו על ההשפעה שיש לילדים, אם הם נמצאים רוב הזמן בבית, או אם הם באים רק שעתים או משהו דומה כזה ביום, ואז כמובן מתעסקים איתם באופן אינטנסיבי. אבל זה לא אותו דבר כשילד ישן בבית ומשכיבים אותו בשקט ובשלווה. אני יודע שאחד הדברים הגרועים שאני זוכר בתור אבא, ואני הייתי אבא צעיר מאד היו ההשכבות, לפעמים היו לי סיוטים מזה. היתה לנו תורנות של הורים שתמיד ההורה היה צריך להשכיב. כמובן שכל חבר כל אדם, יש לו צורה אחרת וגישה אחרת לדברים וכך היה גם בהשכבה. והילדים כל יום מישהו אחר טיפל בהם בהשכבה. היה להם הורה אחד חמור היה אולי לפעמים משיג את השקט על ידי מכה פה ושם, הורה שני היה בחורה עדינה יותר. אני לא יודע איך הילדים יצאו מזה כמו שהם יצאו מזה. מכל הסיפורים האלו, כל זה אני זוכר את זה כזמן קשה ביותר בשבילי - מבחינת יחס לילדים.

ולשאלתך בקשר לשומר הלילה, אז המצב היה שונה לגמרי ממה שהיום. שומר לילה אמנם הסתובב במשק לא כמו היום עם איזה ג'יפ או משהו אלא פשוט על הרגלים שלו,

אבל היו לו הרבה תפקידים. אני זוכר בהתחלה כשהיה לנו רפת אחד התפקידים של השומר היה להעביר כד חלב למטבח פשוט כד חלב לארוחת בוקר. זה נשמע פשוט אבל צריך להבין שבהתחלה לא היו פה כבישים או מדרכות,, לסחוב כד על הגב לא היה אחד מהדברים הקלים ביותר לכל אדם. תפקיד שני שנמשך הרבה שנים היה להעיר את האנשים. היתה רשימה, את יענק'ל צריך להעיר ב 4 ועשרה ואת משה בארבע וחמש עשרה, ואת המבשלת בחמש בבוקר וכו' וכו' גם זאת היתה עבודה לא קלה. היה צריך לדעת טוב איפה כל אחד גר. לא פעם הערתי את מישהו בחדר אחר לגמרי אחרי זה הבחורה התרגזה אלי איך אתה בא לרעיון הזה שיענק'ל דווקא אצלי ישן. היה מוסד לשומר יותר נכון שומרת, ששמרה על בתי הילדים ונוסף לכך בישלה לשומרים. היה באמת ענין של מזל לתפוס איזה שומרת שיודעת לבשל טוב ושאוהבת לבשל על מנת לקבל איזשהו אוכל שבדרך כלל רק חלמנו אליו.

אם לסכם את החמישים שנים כמעט, שעברו עלי בחוליות, רואים שהגענו למשהו בכל זאת. עשינו משהו, יצרנו משהו, אם כי יתכן שהקיבוץ הוא לא זה מה שפיללנו לו בתחילת הקמתו, אבל אני חושב שהגענו למשהו ושאפשר בהחלט להיות גאה בזה. גם אם הקיבוץ משתנה והוא תמיד ישתנה, לעולם לא ישאר אותו דבר שהיה אתמול, ישאר פה משהו שיצרנו אותו מאפס.

לשאלתך בקשר לדברים מסויימים מהדיג. אני עבדתי כמה תקופות בדיג. בתקופה ארוכה היינו צוות קבוע. זה אהרון ד'. זהבי כנהג, זכאי שעד היום עובד בגן הנוי ואני זה היה הצוות של הדיג. בתקופות שונות עבדנו בשיטות שונות וכמובן תמיד עם הזמן הדברים נהיו יותר מודרניים. התקופה הארוכה ביותר שאני זוכר אנחנו הובלנו את הדגים בשתי מכוונות משא עלובות ועתיקות. אחת מהן קראו לה בולדוג ובולדוג פשוט היא צורה מסויימת של מכונית צבאית בריטית, לא אמריקאית מזמן המלחמה שהמוטור שלה היה בתוך הקבינה. הסיבה היתה מאד פשוטה המכונית היתה מאד קצרה על ידי זה שלא היה לה "אף", איפה שבמכוניות משא יש מוטור, היו יכולים להעמיס על אניות משא יותר משאיות כאלו דבר שהיה בזמן המלחמה מאד חשוב. נהגתי מכונית כזו, כמובן שלא היה קל לנהוג בבריכות בדרכים הקצרות ולא פעם מצאתי את עצמי עם גלגל אחד או שני גלגלים בתוך הבריכה והיה צריך להוציא אותי. בחורף לפעמים הבעיה היתה יותר קשה כי המכונית לא יכלה לנסוע והיתה שוקעת. אז עבדנו עם טרקטור זחל 2D או 4D שמשך את העגלה עם הדגים. העבודה לא היתה קלה במיוחד, כי הבוץ היה עמוק תוך הבריכות והיה צריך לסחוב את הרשתות לפעמים למרחקים גדולים מאד. לקראת סוף התקופה המציאו מה שקוראים היום בשימוש "מעלית" זאת אומרת, שכבר לא הינו צריכים עם כל

גיגית של 30 ק"ג דגים, שהיינו תופסים וממלאים, לטפס על הדופן אלא באופן מלאכותי בהתחלה בידיים ויותר מאוחר אפילו בעזרת מוטור הדגים, היו נשפכים לתוך הטנק ומובלים למחסן בבית. בדרך כלל העבודה היום-יומית היתה בהתחלה להאכיל את הדגים. גם זה נעשה, לא כמו שעושים את זה יום משקים, שיש מיכלים ומהמיכל באופן מיכני האוכל נשפך לתוך הבריכה, אלא פשוט היו שקים של אוכל של הדגים, היינו מעמיסים את השק לתוך הסירה, חותרים למקום שאנחנו רוצים, ובאת מפזרים את האוכל מהסירה לדגים. כמובן ששק כזה לא היה הדבר הכי קל היו לפעמים שקים שעברו את המאה קילו ועם זה היינו מטיילים בזמן..ומעמיסים את זה לסירה. היום קשה לתאר שהייתי אז מסוגל עם שק כזה על הגב גם לקפוץ מעל איזה תעלה צרה. אבל.. טוב שכבר לא צריך בצורה הזו לעבוד. לגבי ההווי

היו לנו חיים לגמרי אחרים ממה שיש היום. אני יודע שבדייג מטבע הדברים בפרט בחורף, קר מאד. המים קרים ולא תמיד היו לנו בגדים מיוחדים אלא היינו גם בחורף נכנסים רק בתחתונים לתוך המים. היתה אז הדעה שהדבר הכי טוב שאפשר לעשות, זה לשתות קוניאק כנגד את הקור ואת זה עשינו בנאמנות. אני יודע שכמויות הקוניאק שהייתי מסוגל לחסל בבריכות, קשה לתאר שאני יצאתי מזה לא אלקוהוליסט אלא אדם רגיל. בכל אופן אנחנו יום יום היינו בזמן ההוצאה בחורף, מחסלים כמה בקבוקים קוניאק בינינו. וגם כן כי אנחנו אף פעם לא היינו מגיעים בזמן לאיזשהו אוכל. אלא אכלנו או בבריכות בחוץ, שהיו מכינים לנו במטבח אוכל. או היינו מגיעים מאוחר, היינו זוללים, ויתכן שההיקף שלי זה עוד שארית מהימים ההם שהתרגלתי לכך.

אם את שואלת אותי אם ישבנו לעשות תוכנית עבודה - כן. אבל תוכנית עבודה לא עשו בזמן העבודה. תוכנית העבודה תמיד נעשתה בערב, לפני או אחרי האוכל, בחדר האוכל או בחדר של מישו, כי לדבר לא צריך בזמן העבודה, לדבר אפשר גם בזמן החופשי וכך גם עשינו. ולא דווקא בדיג באופן מיוחד. אני זוכר שוירה עבדה שנים במטבח, יום יום היו נפגשות הכמה קבועות ביניהן והיו יושבות, אני לא יודע כמה זמן זה לוקח, אבל היו יושבות הרבה זמן ומדברות מה נבשל כבר מחר. האם נעשה את הביצה משמאל או מימין זה בערך ההבדל שהיה.

זכאי הגיע אלינו כילד ממש, כי בהתחלה עבד אבא שלו איתנו וגם זכאי. אני זוכר טוב את אבא שלו יהודי מבוגר יותר, זה לא הפריע לו לעבוד איתנו בכל עבודה שעבדנו וזכאי היה עוד ילד למד אצלנו כל דבר אפילו א-ב-הוא למד אצל ד' ואני לא יודע עד כמה שהוא התקדם בזה. זו היתה לא רק העבודה הראשונה שלו, אלא ברגע שהגיע לארץ הוא התחיל לעבוד בחוליות בדיג מאז הוא ממשיך כאן.